

Mehmet Âkif'in *Safahat*'a Yansıyan Edebiyat Görüşü

Dr. Abdülkadir HAYBER

“Şi'r için “gözyaşı” derler; onu bilmem, yalnız,
Aczimin giryesidir bence bütün âsârım!
Ağlarım, ağlatamam; hissederim, söyleyemem;
Dili yok kalbimin, ondan ne kadar bizârim!
Oku, şâyet sana bir hisli yürek lâzımsa;
Oku, zîrâ onu yazdım, iki söz yazdımsa.”¹

Mehmet Âkif *Safahat*'ta mimari, musiki ve edebiyat başta olmak üzere, doğrudan doğruya veya dolaylı olarak güzel sanatlara yer verir. Süleymaniye, Fatih ve Yeni Cami, dinî mimarinin önemli eserleri oldukları için ayrıntılı olarak yer alırlar. Bunda, Âkif'in öncelikle değer verdiği ve üzerinde durduğu dinin etkisi vardır. *Safahat*'ın ikinci kitabının *Süleymâniye Kürsüsünde* (s. 177-216) ve dördüncü kitabının *Fâtih Kürsüsünde* (s. 247-302) adını taşımaları, bu açıdan da önemlidir. Musikide ise *Şarkın Yegâne Dâhîsine* (s. 575) manzumesi ile ud sanatçısı Şerif Muhyiddin Targan'ı ve sanatını anlatır. Bu manzumede bütün olarak şarktaki musikinin durumundan yakınır ve millî zevkin düşkünlüğünden üzüntü duyar.

Safahat'ta edebiyata, mimari ve musiki gibi geniş ve bir bütünlük içerisinde yer verilmez. Edebiyata, sosyal aksaklıkların ve toplumsal çöküntülerin yoğun olduğu bazı konular ve durumlar anlatılırken dolaylı olarak ya da üzerinde durulan konunun tamamlayıcısı olarak yer verilir. Edebiyat ile bu konuların ve durumların yoğunlukla üzerinde durulduğu *Süleymâniye Kürsüsünde*, *Fâtih Kürsüsünde* ve *Âsım*'da (s. 363-449) karşılaşılır. Bunlardan ilk ikisinde vaizin, üçüncüsünde Köse İmam'ın ağzından edebiyatın tenkidi yapılır. Bunlara Âkif'in Avrupa ile ilgili hatıralarını anlatırken birtakım karşılaştırmalarla, edebiyatla ilgili yaptığı değerlendirmeleri de eklemek gerekir.

Safahat'ta üzerinde durulan birçok toplumsal aksaklıktan ve kurumların bozukluğundan bahsedilirken söz edebiyata geldiğinde, genellikle “*üdebâ*” tabiri kullanılır ve bununla genel olarak; şair, şiir, edebiyat, roman, romancı, tasavvuf,

1 *Safahat*; Milli Eğitim Bakanlığı yayınları, Hazırlayanlar: Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı, Kâmil Akarsu, Abdülkadir Hayber, E. Sezai Toplu, İstanbul 1996, s. 40. Sayfa sayıları bu baskıya aittir.

taklitçilik ve benzeri konuların içinde bulunduğu durumlar, daha çok tenkit edilerek anlatılır.

Buna göre şair geçinenlerin çoğunun doğru dürüst eğitimleri ve meslekleri yoktu. Köse İmam'ın acımasız tenkidiyle Âkif, birçok konuda olduğu gibi, edebiyatta da doğrudan doğruya iğne yerine, "çuvaldızı" kendine batırır. Köse İmam, Âkif'e bir meslek seçmesini söylediğinde onun "Şairim" demesine kızır ve;

"Olmaz olaydın, o ne yüzler karası!

Bence dünyadaki işsizlerin en maskarası!" (s. 370)

der. Köse İmam'a göre şairlik meslek değildir. Ayrıca başka bir kimsenin Âkif'e "şair" dediğini hatırlamaz. Sadece; "mevlidci", "bid'adci" diyenleri duyduğunu belirtir. O, "şuara" sözünü duymaya bile dayanamaz. Çünkü kendilerine şuara denilen kimseler, "iyi gün dostu", "yardakçı güruhu", "müstekreh adamlar" olup "sermayeleri", "dalkavukluktaki idmanları"dır. Birtakım "rezil" kimseler; kendilerini övmeleri için bunlara sürekli "mangır" sunmuşlardır. Esas itibarıyla "edebiyata edepsizlik" bu yol ile girmiştir.

Abdürreşit İbrahim Efendi'nin gezip gördüğü yerlerden Buhara'da, nerdeyse herkes şair geçinir. O sözü Buhara'dan Türkiye'ye getirdiğinde;

"Üdebânız hele gâyetle bayâ mahlûkât..." (s. 212)

diyerek toptan ve katı bir hüküm verir.

Tanzimat sonrası Türk edebiyatı dönemindekiler onun değerlendirmesine göre serseri, belli başlı işi olmayan, filozof geçinen, doğru dürüst eğitim görmemiş kimselerdir. Onun için bunlar, belli bir kişilik ve inanç sahibi olamamışlardır. Onların içinde buldukları bu durumu;

"Serseri: Hiç birinin mesleği yok, meşrebi yok;

Feylesof hepsi, fakat pek çoğunun mektebi yok!

Şimdi Allah'a söver... Sonra biraz bol para ver:

Hiç utanmaz, Protestanlara zangoçluk eder!" (s. 212)

diyerek belirtir.

Mehmet Âkif eğitime çok önem verir. Bütün sıkıntıların ve kötülüklerin kaynağı, ona göre cahilliktir. Bundan kurtulmanın tek yolu ise, zamanın gerektirdiklerini eğitim ile kazanmaktır. Batıda eğitimin insana kazandırdıklarına karşılık, doğuda

istenilen sonuca ulaşlamamıştır. Âkif'in okuyanlardan şikâyeti, "hayal ve şiir serserisi" olmalarıdır. Üdebanın içinde bulunduğu bu kötü duruma göre, çocukları ve gençleri okutmak ile okutmamak arasında pek fark yoktur. *Safahat*'ta da işaret edildiği gibi Türk edebiyatı, yüzyıllar içerisinde gösterdiği değişme ve gelişme çizgisinde, zaman içinde birtakım birbirinden farklı edebî anlayışlara yönelmiştir. Son bin yıllık geçmişinde önceleri Fars edebiyatı örnek alınmış, yaklaşık yüz elli yıldan beri de Batı edebiyatı örnek alınmıştır. Bu açıdan bakıldığında, yön değiştirmelerde önce taklitçilik ve özentî ile karşılaşıldığı görülmektedir. Mehmet Âkif, örnek alma veya taklitçiliğin sosyal hayata yansımış olduğu durumdan üzüntü duymaktadır. Onun için *Safahat*'ta, Türk edebiyatının tamamı içerisinde çok uzun bir dönemi içine alan "Divan edebiyatı" ve bununla belirli noktalarda kesişen "yeni edebiyat"; konu ve konunun ele alınışı bakımından tenkit edilir. Bilindiği gibi, eskinin en önemli nazım türü olan "gazel"ın muhtevası için, "aşk ve şarap şiiri" denir. Bu muhtevasından dolayı, tür olarak adı geçmemekle birlikte genellikle gazelin tenkit edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, Klasik Türk Edebiyatının hâkim türü şiir olduğuna göre; "üdeba" tabiriyle de daha çok şairler kastedilmiştir.

Buhara'daki şair bolluğuna rağmen, şiir adına ortaya konulanlar, nefisle ilgili basit duyguları ifadeden öteye geçmez. Yenilir, içilir, eğlenilir... Yapılacak olan tenkitlere karşı onlar, "tasavvuf" a sığınarak Hâfız Divanı'nı "fetva kitabı" olarak gösterirler. Tasavvufu din ile birleştirerek kendi çıkarlarına göre davranırlar. Hâfız Divanı'ndan gösterilen;

"Gönül incitme de keyfin neyi isterse becer!" (s. 198)

örneği, onların dünyaya bakışlarını ve felsefelerini göstermesi bakımından önemlidir. Tasavvuf ile bir kere de Âsım'da karşılaşılır. Burada da "din perdesi altında" "isyan" edilerek sığınılan tasavvufun kötüye kullanılışı, Köse İmam'ın dilinden acı bir mizah örneği olarak verilir:

"Sürdüler Türk'e 'tasavvuf' diye olgun şırayı;

Muttasıl şimdi 'hakikat' kusuyor Sıtkı Dayı!" (s. 371)

Halka yol göstermesi beklenen şair ve yazarlar yanlış yönelişlerle taklit ettikleri kötü örneklerden dolayı bir türlü eskilikten kurtulamazlar. Yabancıya duyulan aşırı hayranlıkla "köhne alır, hurda satarlar". Batıyı taklit eden yeniler de eskilerden pek farklı değildir.

Bunların edebiyat adına yaptıkları Abdürreşid İbrahim Efendi'nin dilinden;

*"Kimi, Garb'ın yalnız fuhşuna hasbî simsar;
Kimi, 'İran malı' der, köhne alır, hurda satar!
Eski dîvanlarınız dopdolu oğlanla şarâb;
Biradan, fâhişeden başka nedir şi'r-i şebâb?"* (s.212)

mısraları ile tenkit edilir.

Mehmet Âkif Berlin Hatıraları'nda birtakım karşılaştırmalarla sözü Türk kadınına getirir. Ona göre hisli Türk kadını, edebiyatta doğru dürüst yer almamıştır. Onları anlatacak ve edebiyatta layık oldukları yeri verecek olan bir sanatçı çıkmamıştır. Edebiyat adına ortalarda görülen *"Beş on romancı, sıkılmaz beş on da maksatçı"*, kadınlarımızı birer "umacı" şeklinde göstermişlerdir.

Batı'da, teknik konularda olduğu gibi genel olarak bütün sanat dallarında da istenilen amaca ulaşılmıştır. Sanatta "gaye"nin olup olmadığını veya nasıl olduğunu yine buralarda görmek gerekir. Bu açıdan kendi toplumunda göremedikleri karşısında üzülen Âkif, sözü edebiyata getirerek; *"Vâ esefâ!"* diyerek hayıflanır. (s. 345) Çünkü edebiyat adına ortaya konulan ya "rûh-ı milleti" efsunluyor, uyuşturuyor; ya da sinirlerdeki duygularla çarpışıp duruyor. Bu noktadan bakıldığında, gayeden uzak olduğu için, eskiler ile yeniler arasında pek bir farkın olmadığı görülür. O eskileri anlatırken;

*"Şarap kokar bütün eslâfın en temiz gazeli.
Beş altı yüzüne 'sâki' havâ-yı mübtezeli,
Sinir bırakmadı Osmanlılarda gevşemedik!"* (s. 346)

der.

Eski Türk Edebiyatı dönemindeki sanatçıları koruma ve kollama geleneğine göre devlet adamları ve bazı kimselerin yerli yersiz verdikleri "caize" denilen bahşişlerin isabetsizliği ile edepsizliğin iyice yayıldığı ve şiirin gayeden uzaklaştığı Âsım'da yine Köse İmam'ın dilinden kara bir mizahla tenkit edilir:

*"Bu cihân boş, yalnız bir rakı hak, bir de şarâb;
Kible: Tezgâh başı, meyhâneci oğlan: Mihrâb.
Git de 'dîvân' mı, ne karn'ağrısıdır, aç da onu,
Kokla bir kere, kokar mis gibi 'Sandıkburnu!'"* (s. 371)

2 Yenikapı'daki tarihi meyhanelerin olduğu yer (M. Â.).

Bunlardan farkı olmayan yenilerin içinde buldukları durum ise;

“... ..üç beş hayâ züğürdü edîb,
Bitirmek istedi ahlâkı, ârı, nâmusu;
Çıkardı ortaya gezdirdi saksılar dolusu.
Hevâ-yı fuhşu kudurtan zehirli ‘Zambak’lar!” (s. 346)³

mısraları ile ifade edilir.

Edebiyatta görülen bu olumsuzluklar, sanatın bir amaca yönelmesiyle değişerek ortadan kalkacaktır. Şair ve yazarların taklitten uzaklaşarak mensubu oldukları toplumun değerlerine bağlanmaları onlara gerçek kişiliklerini, sanatçı kimliklerini kazandıracaktır. Buhara’da gençlerde görülen küçük kıpırdanmalar bunun bir işareti olarak görülebilir.

3 Burada Mehmet Rauf’un 1910 yılında yayımlanan *Bir Zambağın Hikâyesi* adındaki müstehcen romanına işaret edilir. Bir subay olan yazar, bu romanından dolayı tutuklanmış ve görevinden uzaklaştırılmıştır.